

Synnystä häpeän kautta uudelleenpolitisoitumiseen – Viisi näkökulmaa geopolitiikkaan

Sami Moisio

Geopolitiikan tutkimus on ollut suomalaisessa ja angloamerikkalaisessa tiedeyhteisössä vahvassa nousussa viimeksi kuluneiden vuosien aikana. Tieteenala on samalla muodostumassa hyväksi esimerkiksi poikkitieteellisyydestä, aikamme tieteellisissä juhlapuheissa toistetusta suuresta hyveestä.

Geopolitiikan harrastuksen jakaantuminen monien institutionalisoituneiden oppiaineiden kentälle on kuitenkin myös käytännössä mahdollistanut tieteenalan kehitykselle välttämättömän luovan jännitteen.

Tässä artikkelissa tarkoituksena on avata geopolitiikan monimuotoisuutta - ei alueellista vaihtelua - viidestä näkökulmasta: geopolitiikka 1800-luvun lopulla syntyneenä valtiokeskeisenä terminä; geopolitiikaksi miellettyinä historiallisina käsitteinä ja teorioina; maailmanpolitiikan alueellistumisena ja aikakausina; maantieteellisen tiedon hallinnollistumisena 1800-luvulta alkaen; ja erityislaatuisena politiikan muotona.

Kaikilla moderneilla länsimaisilla tieteillä on historiansa, jotka uudelleenkirjoitettuna ovat väistämättä laajoja yleistyksiä. Geopolitiikka ei ole tässä mielessä poikkeus. Viimeksi kuluneina vuosina geopolitiikan historiaa ja sitä, mitä geopolitiikka oikein tarkoittaa, on kirjoitettu lukuisista eri näkökulmista. Kaikille näille näkökulmille on ollut yhteistä se, että kirjoittajan edustama oppiaine ja oppiaineen sisältä kirjoittajalle valikoitunut teoreettis-metodologinen näkökulma ovat määrittäneet sen, mikä on "geopoliittista". Samalla uudet geopolitiikan lähestymistavat ovat haastaneet vanhat: on alettu puhua modernista ja postmodernista tai traditionaalisesta ja kriittisestä geopolitiikasta.

Poikkitieteellisyydestä ja teoreettisten suuntausten kirjavuudesta on seurannut, että näkökulmia geopolitiikkaan riittää. Mutta koska näkökulmat geopolitiikkaan ovat usein rakentuneet sektoraaalisesti jakaantuneiden oppiaineiden kautta, geopolitiikan poikkitieteellisyys tai - mikä tärkeintä - sen erityislaatuisen logiikka on monesti unohtunut. Geopolitiikka on siksi määritelty milloin (poliittisen) maantieteen ala-alueeksi, milloin kansainvälisen politiikan realismin keskeiseksi osaksi, milloin historialliseksi maailmanpolitiikan rakenteeksi. Tämä kaikki on tapahtunut siitä syystä, että geopolitiikka ei ole koskaan institutionalisoitunut omaksi yliopistolliseksi oppiaineeksi yliopistoihimme, vaan se on ollut kärjistetysti sanottuna kaikkien yhteiskuntatieteiden ala-alue.

Kuten millään käsitteellä ei ole essentialistista merkitystä, ei geopolitiikallakaan ole yhtä ainoaa selvästi erotettavaa keskusta. Lisäksi geopoliittiset traditiot ovat vaihdelleet maailmanlaajuisesti paikasta toiseen: chileläinen traditio on ollut huomattavan erilainen suomalaiseseen verrattuna.

Geopolitiikka-termin synty

Geopolitiikan historian traditionaalinen selittäminen on monesti lähtenyt siitä oletuksesta, että geopolitiikaksi luettavat ilmiöt ovat johdettavissa itse termin syntyhistoriasta. Tällöin kertomuksen avainhenkilöksi nousee ruotsalainen Uppsalan yliopistossa politologiaa ja Göteborgin yliopistossa politologiaa, tilastotiedettä ja maantiedettä opettanut Rudolf Kjellén (1864-1922). Kjellén synnytti termin geopolitiikka vuonna 1899 eräässä Ruotsia käsitelleessä artikkelissaan ja formuloi lopullisen geopoliittisen systeeminsä vasta muutama vuosi ennen kuolemaansa teoksessaan *Undersökningar till politikens system* (1918). Hänelle valtio oli yksilöä suurempi poliittinen eliö tai organismi, joka oli osoittanut voimansa yksilöön nähden siten, että valtion edellyttämä kansalaisuus oli ajanut yksilöllisyyden edelle (*Haggman* 1998). 1800-luvun lopussa maailman valtiollistuminen oli siten osoittanut Kjellénille, että valtio oli *de facto* ihmiselämän korkein muoto.

Geopoliitiikka-termi syntyi tilanteessa, jolloin Hegelin teorian yhteisöllisyydestä yhdistyivät sosiaalidarwinistisiin ja neolamarckkilaisiin käsityksiin evoluutiosta ja lajien kehityksestä. Vuonna 1897 saksalaisen ihmismaantieteen perustajan Friedrich Ratzelin (1844-1904) sosiaalidarwinistinen esitys *Politische geographie* teki Kjelléniin suuren vaikutuksen, sillä Ratzel esitti sen, mitä Kjellén oli aiemmin valtiokehosta ja valtion vaatimasta tilasta ajatellut. Tärkeää Ratzelin poliittisen ja maantieteellisen kiintopisteen tarkastelussa olikin juuri valtion yhdistäminen lajiin ja sen elämän vaiheisiin. Valtio oli myös Kjellénille laji, jonka keho - valtakunta - oli jaettavissa osiin erilaisten elimien mukaisesti. Valtakunnalla oli sen lisäksi oltava luonnolliset rajat ja luonnollinen territorio. Geopoliittinen systeemi koostui Kjellénin mukaan siten valtion territorion politiikan, ekopoliitiikan, demopoliitiikan, sosiopoliitiikan ja kratopoliitiikan kokonaisuudesta. Geopoliitiikka oli samalla sekä valtion territorion politiikkaa (*special geopolitik; valtion tila, muoto, sijainti*) että valtakunnan kokonaisuus (*egentlig geopolitik; valtio maantieteellisenä yksilönä*).

Nämä Kjellénin valtio-opin peruspiirteet oli 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun Ruotsissa mahdollista yhdistää myös puoluepolitiikkaan: Kjellén valittiin Ruotsin parlamenttiin vuonna 1905 - samana vuonna kuin Norja erosi Ruotsista. Valtakunnan hajoaminen oli tietenkin suuri osoitus Ruotsin valtion heikkoudesta geopoliitiikkaan suuntautuneelle valtiokehon puolustajalle. Kjellén pyrkiin voimakkaasti estämään Ruotsin valtiokehon - siis poliittisen yksilön - kuoleman. Vuonna 1916 julkaistiin tämän ajatussuunnan keskeinen maamerkki *Staten som liifsform*, joka käännettiin suomeksi kolme vuotta myöhemmin; olivathan Kjellénin ajatukset valtiokehon elimistä tärkeitä myös tuon ajan suomalaisessa poliittisessä kontekstissa.

Termi geopoliitiikka syntyi siten 1800-luvun lopussa Ruotsin taloudellisen taantuman ja suurten ja pienten maiden kasvavan jännityksen tuloksena sekä konservatiivisen ideologian höystämänä valtiokeskeisenä filosofiana. Se syntyi kuvitellun maailmanlaajuisen murroksen keskellä. Kjellénin ajatuksilla oli käyttöarvoa 1910-luvulla ja erityisesti ensimmäisen maailmansodan yhteydessä, mutta hänen teorioistaan ei syntynyt laajempia yhteyksiä myöhempään geopoliitiikaksi luokiteltuihin laajempiin ajatusrakennelmiin (*Holdar* 1992) eikä laajempaa geopoliitiikan koulukuntaa muodostunut. Geopoliitiikka-termi oli kuitenkin syntynyt osana Kjellénin formuloimaa valtio-oppia ja poliittisia päämääriä. Tätä tapahtumaa voidaan pitää siten tieteellisen geopoliitiikan alkuna. Geopoliitiikka-termin synty kuvasi aikansa toivoja, pelkoja ja vihamielisyyksiä.

Geopoliitiikkaan liitetyt historialliset käsitteet ja teoriat

Geopoliitiikkaa voi lähestyä myös siihen klassisesti liitettyjen käsitteiden ja teorioiden kautta (*esim. Olson ja Groom* 1991). Tällaisista klassiseen geopoliitiikkaan liitettyistä käsitteistä ja teorioista mainittakoon maavalta, merivalta, sydänmaa, etupiiri, reunavaltio, sisämaavaltio, harmaa vyöhyke, puskurivaltio, valtion elintila, geopoliittiset suuralueet, dominoteoria ja voimatasapaino. Kyseisiä käsitteitä käyttävät tutkimukset on luokiteltu yleisesti hieman ironisesti soveltavaksi geopoliitiikaksi. Tässä artikkelissa kaikkien näiden teorioiden ja käsitteiden tarkasteleminen on luonnollisesti mahdotonta. Tärkeämpää onkin havaita edellä mainittujen teorioiden osittainen siirtyminen Kjellénin esittelemää geopoliitiikka-termiä laajemmalle globaalille aluetasolle, ja se, että ne liittyvät erityisesti kysymykseen sijainnin ja tilan tarjoamasta voimasta yksittäiselle valtiolle sekä maailman jakamiseen tärkeisiin ja vähemmän merkittäviin alueisiin. Samalla näitä teorioita leimaa voimakas *järjestyshakuisuus*: maailman jakaminen *järjellisellä* tavalla.

Edellä mainituissa geopoliitiikkaan liitetyissä ajatusrakennelmissa on keskeistä niiden ajattomuus. Kyseisissä käsitteissä ja teorioissa historia on spatialisoinut ikuisiksi katsottuihin alueellisiin totuuksiin. Ehkä suosituimpana esimerkkinä geopoliitiikkaan yhdistetyistä teorioista ja käsitteistä mainittakoon Oxfordin yliopistossa 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa toimineen Sir Halford Mackinderin (1861-1947) mallit historian maantieteellisestä yimestä. Mackinderin (1904, 1919) teorioiden liittäminen geopoliitiikan miettimiseen on tässä yhteydessä kuvaavaa, sillä tekijä itse ei

termiä geopolitiikka koskaan käyttänyt, mutta silti geopolitiikan historia on useimmissa teoksissa liitetty juuri Mackinderistä johdettujen teorioiden ja käsitteiden jatkumoon.

Kun kolumbiaaninen aika päättyi ja koko maapallon pinta oli kolonisoitu, eräät intellektuellit katsoivat, että oli mahdollista "nähdä globaalisesti". Mackinderin (1904), yhden kyseisen ajatussuunnan vahvimman edustajan, ajatuksena olikin se, että maailmanlaajuisessa mittakaavassa laaja Euraasia oli globaalin vallan luonnollinen tyyssija. Se oli maavalta, jota vastaan merivalloilla ei olisi mahdollisuuksia kilpailla. Tämän lisäksi vallan historiallista tyyssijaa, Euraasiaa, ympäröi Mackinderin mukaan alue, jonka valloittamisen kautta sydänmaasta voisi tulla koko maailmaa hallitseva mahti - olisihan se tuolloin ollut yhtä aikaa vahva merivalta ja maavalta. Näin Mackinder loi kuvan globaalista kilvoitteluasettelusta, jossa maailmanvalta oli spatialisoituna sijoitettu sydänmaaksi kutsutulle alueelle. Oli olemassa maasta itsestään johdettavissa olevia voimia, jotka olivat osin ihmisestä riippumattomia.

Kun Mackinder (1919) ensimmäisen maailmansodan jälkeen muotoili uutta versiotaan kuuluisasta mallistaan, hänen pääasiallinen tavoitteensa oli estää, ettei Britannian kilpailijoiden Venäjän ja Saksan liitosta tulisi totta. Mackinderin mukaan tämän liiton rakentumisen olisi estänyt ainoastaan "lännen" tukemien puskurivaltioiden vyöhykkeen perustaminen nykyiseen Keski- ja Itä-Eurooppaan Venäjän ja Saksan väliin. Puskurivyöhykkeen luomista Mackinder perusteli kuuluisalla ajatuksellaan siitä, että kuka tahansa kontrolloikaan Itä-Eurooppaa, kontrolloi Euraasian sydänmaata ympäröivää maailmansaarta, ja kuka taas kontrolloi tuota vyöhykettä, kontrolloi koko maailmaa.

Mackinderin ajatuksista versoi kokonainen geopolitiikaksi luokiteltujen teorioiden verkosto. Näistä mainittakoon tässä Nicholas Spykermannin (1893-1943) teos *America's strategy in world politics*, jossa hän määritteli Mackinderin maailmansaariesitystä mukailen erityisten Neuvostoliittoa ympäröivän reuna- tai kehysvaltioiden ketjun, joka Yhdysvaltain tulisi ottaa erityisen huomion kohteeksi ulkopoliitikassaan. Amerikkalainen Saul B. Cohen (1925-) jatkoi myös Mackinderin jäljillä. Erityisen hyvin tämä on nähtävillä vuonna 1964/1973 ilmestyneessä teoksessa *Geography and politics in a divided world*, jossa Cohen jakoi maailman geostrategisiin ja geopolittisiin alueisiin pitkälti Mackinderin maailmanmallia mukailen. Myös Immanuel Wallerstein käytti mackinderiläisiä näkökulmia teoksessaan *Geopolitics and geoculture*; tosin Wallerstein yhdisti varhaisemmat teorit maa- ja merivalloista braudellilaiseen maailmanjärjestelmäanalysiin (ks. *Wallerstein* 1991). Mackinderin teorioista inspiroituneita on ollut paljon myös kansainvälisen politiikan tutkimuksen tieteenalalla - soveltuivathan koko maailman tasolla tapahtuneet analyysit erityisen hyvin toisen maailmansodan jälkeen vakiintuneeseen (amerikkalaiseen) realistiseen tutkimusperinteeseen, ja toimivathan Mackinderin maailmanmallit erinomaisesti Neuvostoliiton "patoamispolitiikan" yhteydessä. Realistinen geopolitiikan suuntaus oli hyvin nähtävillä myös Suomessa kylmän sodan kaudella (*Moisio ja Harle* 1999).

Geopolitiikka joutui kuitenkin siihen yhdistettyjen käsitteiden ja teorioiden vuoksi häpeään toisen maailmansodan päättymisen jälkeen. Tähän oli syynä se, että erityisesti Ratzelin painottama valtiolle välttämätön tila ja Mackinderin maailmanmalli nousivat väitteiden mukaan yhdeksi natsihallinnon "suureksi teoriaksi". On suuresti kiistelty siitä, missä määrin professori Karl Haushoferin (1869-1946) geopolittiset opit tai hänen julkaisemansa aikakauskirjan *Zeitschrift für geopolitik* (1922-1944) artikkelit lopulta vaikuttivat Hitlerin reaalipolitiikkaan. Joka tapauksessa Haushoferin edustama *geopolitik*-koulukunta julistettiin erityisesti 1940-luvulla Yhdysvalloissa tieteelliseksi rappioksi, vaikka geopolitiikan erikoistuneita instituutteja perustettiin toisen maailmansodan aikana myös Yhdysvaltoihin. Näin saksalaisen *geopolitik*-tradition vuoksi koko geopolitiikan kenttä joutui häpeään - erityisen vakavasti tämä häpeä näytetään otetun yliopistollisen maantieteen alalla. Saksa ei hävinnyt ainoastaan sotaa, vaan myös määräysvallan siihen, millaista tiedettä saattoi pitää harjoittamisen arvoisena.

Geopolitiikan olemukseen liitetyillä käsitteillä ja teorioilla on ollut se taipumus, että ne ovat monissa tutkimuksissa siirtyneet historiallisina pidetyiksi totuuksiksi: ne on irrotettu syntyhistoriallisesta kontekstistaan. Vieläkin tapaa tutkimuksia, joissa geopolitiikan luonteenpiirre johdetaan suoraan siihen historiallisesti liitetyistä käsitteistä ja teorioista. Tällöin korostuvat erityisesti sotiin, niiden syihin ja sotastrategiaan

liittyvät painotukset: yhä viitataan esimerkiksi Mackinderin, Cohenin tai Spykmanin esittelemiin maailmanmalleihin tutkimuksen teoreettista viitekehystä rakennettaessa. Aivan viime aikoina on myös Suomessa julkaistu tutkimuksia, joissa geopolitiikka yhdistetään jo aiemmin mainittuihin sydänmaateeseihin tai reunavaltioiteorioihin. Tällaista asetelmaa on alettu samalla kutsua geostrategiaksi, jolloin valittujen käsitteiden ja teorioiden historiallisuus on saatu häivytettyä - vanhat jauhot on siirretty lähes kriittittömästi uusiin pusseihin. Tämä leimaa erityisesti niin kutsuttuja "sotatieteitä".

Geopolitiikka maailmanpolitiikan alueellistumisena ja aikakausina

Geopolitiikan tutkimus siirtyi jo edellä esiteltyjen käsitteiden ja teorioiden esimerkkien mukaisesti sen varsinaista termillistä historiaa laajemmalle alueetasolle. Kylmän sodan kaudella läntisessä yhteiskuntatieteellisessä tiedeyhteisössä painottui yhä enemmän Yhdysvaltain vaikutus. Yhdysvaltain taloudellinen ja poliittinen vahvuus, sen ulkopoliittikan kaikenkattavuus sekä vahvistuva globalisaatio vaikuttivat siten, että globaalin alueetason merkitys analyyseissä korostui. Tätä globaalia logiikkaa seuraileva, mutta aivan erillistä teoreettista koulukuntaa edustava geopolitiikan globaali mieltäminen onkin ollut löydettävissä viimeksi kuluneiden kymmenen vuoden aikana. Tästä näkökulmasta geopolitiikka mielletään maailmanpolitiikan alueellistumisena ja siihen liittyvinä aikakausina.

Vaikka geopolitiikka syntyi terminä vasta 1800-luvun lopulla, on amerikkalainen John Agnew (1998) pyrkinyt viemään modernin geopolitiikan synnyn aina 1500-luvulle asti. Hänen mukaansa modernit geopolitiittiset käytännöt tai moderni geopolitiittinen näkemys maailmasta kehittyivät kuudenneltatoista vuosisadalta lähtien neljän käytännön kautta osana laajempaa *länsimaistumisen prosessia*. Ensimmäisessä näistä käytännöistä maailma visualisoitiin eurooppalaisten löytöretkien seurauksena yhtenä kokonaisuutena. Näin Agnew painottaa globaalin vision merkitystä geopolitiikan mieltämisessä. Globaalin vision mahdollistivat esimerkiksi renessanssin kaudelta alkaen kehittyneet kartografiset tekniikat, joihin pyrittiin luomaan myös yhteneväiset länsimaiset säännöt. Kartoitettu tila nähtiin länsimaisen miehen silmin järjestyksen tilana, kun taas tyhjä kartoittamaton tila merkitsi yhtäältä valloitettavaa feminiinisyttä, toisaalta kaaosta ja primitiivisyyden läsnäoloa. Geopolitiittisestä järjestyksestä muodostui siten jo varhain tärkeä länsimaiseen logiikkaan kuulunut peruspiirre.

Toisena vaiheena länsimaisen geopolitiittisen mieltämisen kehityksessä Agnew (1998) mainitsee löytöretkien kautta kartoitettujen alueiden määrittämisen kehittyneiksi tai kehittymättömiksi, moderneiksi tai jälkeenjääneiksi. Länsimaisesta näkökulmasta geopolitiittiseen toimintaan on näin kuulunut ajan tilallistuminen: löytöretkistä alkaneissa käytännöissä syntyi kuvitelma alueista, jotka olivat ajallisessa kehitystasokissa ylemmillä tai alemmilla ajallisilla tasoilla. Ajan tilallistuminen oli läntisestä näkökulmasta luonteva toimenpide, sillä näin kartoitetut alueet saatiin siirrettyä ja suhteutettua Euroopan omaan historiaan: kehittymättömään paikkaan matkustettaessa siirryttiin Euroopan omaan historiaan. Läntisen miehen katse nosti toisia alueita olennaisiksi, ja eksotisoi sekä totalisoi alueellisia eroja. Näin syntyi globaali alueellinen järjestys.

Kolmas moderni geopolitiittiseen näkemykseen vaikuttanut tekijä oli Agnew'n (1998) mukaan vähä vähältä vakiintunut näkökulma, jonka mukaan valtio oli poliittisen organisoitumisen korkein muoto. Modernin valtion kehittyminen ja sen territorion "puristuminen" johti 1800-luvulta lähtien siihen, että valtion katsottiin olevan "vallan työssija": että valtiolla on suvereniteetin periaatteesta juontuva mahdollisuus käyttää absoluuttista valtaa alueellaan; että valtion ulkoiset ja sisäiset asiat ovat toisistaan erillisiä ja toimivat näin eri logiikalla; ja että valtion rajat määrittävät "yhteiskunnan" rajat. Näillä kaikilla oletuksilla oli voimakas vaikutus modernin geopolitiittisen näkemyksen ja yhteiskuntatieteiden kehittymiseen.

Neljäs moderni geopolitiittiseen mieltämiseen liittynyt käytäntö oli vakiintunut uskomus, jonka mukaan erityisesti suurvaltojen välillä on voimakas kilpailu globaaliin määräävään asemaan pääsemisestä. Valtioiden kilpailun katsottiin samalla

määrittävän koko valtiojärjestelmää, jolloin syntyi "luonnollinen" hierarkkinen jako valtioiden välille (Agnew 1998). Tämä hierarkkinen jako muodostui modernissa geopolitiisessa mieltämisessä luonnolliseksi edellä esitetyn alueiden hierarkkisen luokittelun kautta.

John Agnew'n esittämien esimerkkien kautta voidaan määrittää erityistä modernin geopolitiisen mieltämisen kehittymistä ja ymmärtää geopolitiikkaa uudella tavalla. Geopolitiikan määrittäminen ei siten lähde liikkeelle varsinaisen termin synnystä, eikä liioin geopolitiikaksi mielletyistä 1900-luvun käsitteistä tai teorioista vaan *globaalien asetelman synnystä*. Tällaiseen geopolitiikan mieltämiseen lisäksi voimakas globaalien järjestelmän ajallinen jaksottaminen erityisten suurvaltojen kamppailujen määrittämien geopolitiisten järjestysten kausien muodossa. Nämä järjestykset taas rakentuvat siten, että geopolitiikan järjestyksen kautena johtavien valtioiden asetelma ja vallitsevat käytännöt niiden välillä pysyvät muuttumattomina. Näiden muutosten taas katsotaan kumpuavan kansainvälisen talouden muutoksista; kyseistä geopolitiikan mieltämistä leimaakin vahva taloudellinen painotus. Ajatuksena on kuitenkin se, että kun johtavien valtioiden välillä tapahtuu ratkaisevia taloudellisia ja poliittisia muutoksia, vaihtuu myös geopolitiinen järjestys. Kylmän sodan päättymisen on tästä kenties itsestään selvä esimerkki.

Geopolitiikka maantieteellisen tiedon hallinnollistumisena

Viimeaikaisen geopolitiikan keskustelun ehkä voimakkain ja näkyvin suuntaus on ollut niin kutsuttu kriittisen geopolitiikan lähestymistapa. Tämän suuntauksen lippulaivana voidaan pitää irlantilais-syntyisen Gearóid Ó Tuathailin (1996) teosta *Critical geopolitics*. Termillä kriittinen tutkijat ovat halunneet liittää geopolitiikan laajempaan kriittisen tutkimuksen perinteeseen. Kriittisen geopolitiikan synnyn taustalla oli jo aiemmin kansainvälisen politiikan tutkimuksessa virinnyt realismin ja neorealismen kritiikki, mutta erityisesti maantieteessä 1970-luvulta alkanut kriittiseksi tai radikaaliksi kutsuttu tutkimussuuntaus toimi pontimena uudenkaltaisen maantieteellisen tiedon tuotannolle. Geopolitiikan uusi mieltäminen liittyi siten yleisesti yhteiskuntatieteissä tapahtuneeseen "kulttuuriseen käänteeseen". Kriittisen geopolitiikan mukaisella geopolitiisella mieltämisellä on ollut kaksi varsinaista pääsuuntausta: kyseenalaistaa ja problematisoida aiemmin 1900-luvulla esitetyt geopolitiikan suuret teoriat ja suunnata huomio uuteen postmoderniin tilanteeseen, jota luonnehtii uusi jälkiteollinen kapitalismi, informaatioyhteiskunta, valtion roolin kyseenalaistuminen, globalisoituminen sekä maantieteellisten totuuksien kyseenalaistuminen.

Kriittisen geopolitiikan tapa ymmärtää geopolitiikka lähtee siitä oletuksesta, että luonteeltaan maantieteellinen tieto on yksi vallan muoto. Kriittisen geopolitiikan tutkijat katsovat, että 1800-luvulla maantieteellinen tieto nousi modernin territoriaalisuuden tuottamisen keskeiseksi välineeksi: siitä muodostui eräänlainen *vallan ensemble*. Syntyi tieteellisiä professioita, maantieteellisen tiedon tuotannon instituutioita ja yleisemmin valtiollisia instituutioita, jotka tuottivat vallalle hyödyllistä maantieteellistä tietoa. Tämä tieto taas yhdistyi siihen, mitä foucaultlaisesti voidaan pitää modernin valtion hallintajärjestelmien kehityksenä: maantieteellinen tieto auttoi luomaan keskitetyn, panoptisen hallinnan muodon, jossa territoriota kyettiin hoitamaan, poistamaan siitä virheet ja yleisemmin asettamaan se vallan silmään. Näin kriittisen geopolitiikan tutkijat katsovat, että usein neutraalina pidetty maantieteellinen tieto onkin luonteeltaan hyvin poliittista. Tätä kautta tutkijat ovat alkaneet puhua eräänlaisesta geovallasta, jonka esiintymismuotoja ovat esimerkiksi valvontasatelliittijärjestelmät, valtion tilastotoimi tai maanmittauslaitos. Geopolitiikka on ollut kriittisen geopolitiikan näkökulmasta siten moderniteettiin liittyvä ilmiö. Geopolitiikan ymmärtäminen vallan ja tiedon yhtymänä ei ole yllättävää, sillä kriittisen geopolitiikan teoreettisen perustan suuri nimi on ollut edesmennyt Michel Foucault.

Quentin Skinner on useasti painottanut, että konteksti ja teksti ovat symbioottisesti toisiinsa kiinnittyneitä ja toinen toistaan rakentavia elementtejä (esim. Skinner 1969). Kriittisen geopolitiikan yhtenä tarkoituksena onkin ollut purkaa aiemmin

esitelyksen geopolitiikkaan liitettyjen historiallisten käsitteiden konteksteja. Samalla kriittisen geopolitiikan tutkijat ovat painottaneet sitä, että termin geopolitiikka merkitys on mahdollista ymmärtää parhaiten aina sen käyttötilanteen kontekstissa (Ó Tuathail 1996).

Kriittisen geopolitiikan tapa ymmärtää geopolitiikka maantieteellisen tiedon hallinnollistumisena on samalla yhdistetty valtion territoriaalisuuden ja rajautumisen käytäntöihin. Tällöin väitteenä on kansainvälisen politiikan kriittistä koulukuntaa seuraten ollut, että geovalta esiintyy erityisesti valtion ulko- ja turvallisuuspolitiikan yhteydessä. Näissä käytännöissä esitettyjen maankuvausten on väitetty rakentavan ja uusintavan valtion rajoja ja sitä kautta kansallista identiteettiä (ks. Campbell 1992). Kriittisen geopolitiikan harrastajat näkevät geopolitiikan näin tekstuaalisena ja diskursiivisena, identiteettiä ja rajoja tuottavana käytäntönä. Olen yhdessä professori Vilho Harlen kanssa yhdistänyt kriittisen geopolitiikan näkökulman Suomen kansallisen identiteetin historiaan teoksessa *Missä on Suomi?* (ks. Harle ja Moisio 2000).

Geopolitiikka erityislaatuisena politiikan muotona

Geopolitiikan ja geopolitiittisen mieltämisen historian suurimpia paradokseja on se, miten hämmästyttävän vähän huomiota on kiinnitetty siihen, mitä oikeastaan tarkoitamme puhuessamme geosta ja politiikasta toisiinsa liittyvinä ilmiöinä (ks. esim. Moisio 2000). Poliittika tarkoitti pitkään valtioita ja kenties äärimmillään niiden välistä sotaa. Alue taas tarkoitti valtion territoriaa. Vasta kriittisen geopolitiikan tutkimus haastoi nämä käsitykset, vaikka geopolitiittisen mieltäminen aiemmin esiteltynä maailmanpolitiikan alueellistumisena pyrki sekin ulos valtiokeskeisyydestä. Tuon tradition ongelma on ollut kuitenkin, että siinä politiikka on amerikkalaista liberalistista traditiota mukailleen hävinnyt kamppailun "taloudelliselle".

Jos syvennämme käsitystämme geopolitiikasta, meidän tulee kysyä, onko geopolitiikkaa olemassa erityisenä politiikan muotona. Puhumme luontevasti sosiaalipolitiikasta ja terveyspolitiikasta, mutta emme geon politiikasta. Mistä tämä johtuu? Ensimmäinen vastaus tähän lienee se, että geopolitiikka on ollut pitkään teoretisoimaton ja siten "annettuna otettu". Kansainvälisen politiikan tutkimuksessakin se on ollut pitkään ainoastaan iskusana, jonka avulla on kuvattu erityisesti valtion turvallisuuspoliittista sijaintia. Toinen syy on taas merkityksellisempi: geopolitiikan mieltämisen traditiot eivät ole koskaan ottaneet politiikan teoriaa mukaan metodologisiin hahmotelmiinsa.

Kriittisen geopolitiikan avaus geopolitiikan tekstuaalisuuden suuntaan on ollut tietenkin askel geopolitiikan poliittiselle. Mutta koska kyseisen tradition lähtökohtana on ollut foucaultlainen ymmärrys hallinnollisuudesta ja yksisuuntaisen vallankäytön kehittymisestä, on politiikka aspektuaalisessa mielessä jäänyt taka-alalle. Jos kuitenkin palaamme geopolitiikka-termin alkupisteeseen - Rudolf Kjellénin toimintaan - huomataan, että geopolitiikka on nimenomaan poliittista toimintaa siinä merkityksessä, jonka esimerkiksi Kari Palonen (1993) on poliitikalle antanut. Poliittika on tässä mielessä ihmistoimijoiden kamppailua sosiaalisen maailman jäsentämisessä: kamppailua ja kiistoja, joissa väännetään kättä sanoilla, teksteillä ja muilla teoilla. Näin geopolitiikka ei tarkoita ainoastaan globaalia asetelmaa, vaan se on läsnä arkipäivän poliittisessa toiminnassa. Kun lisäksi tarkastellaan sitä, mistä geopolitiikan eri mieltämisissä on ollut kyse, huomataan, että geopolitiittisessä toiminnassa toimijat ovat osallistuneet poliittiseen kamppailuun nimenomaan kolmessa merkityksessä: he ovat pyrkineet rakentamaan alueita, kollektiivista identiteettiä ja rajoja. Nämä ovat se geon, joka liittyy politiikkaan aspektina ja tekee geopolitiikasta nimenomaan erityislaatuisen politiikan tai poliittisen muodon.

Onko geopolitiikka erityislaatuinen politiikan muoto? Tähän voidaan edellisen perusteella vastata myönteisesti. Geopolitiikan ymmärtäminen erityislaatuisena politiikan tai poliittisen muotona vapauttaa lisäksi geopolitiikan globaalista aluetasosta, johon varsinkin monet aiemmin esitellyt näkemykset ovat kiinnittyneet. Pikemminkin tulee havaita eri aluetasojen välinen vuorovaikutus - niiden kytkeytyminen toisiinsa. Voimme tarkastella "konnavaltioiden" tuottamista Yhdysvaltain sisä-, ulko- ja identiteettipoliittisen kädenväännön osana: sitä, miten konnavaltiot muuttuvat retoriikasta materiaalisten

asejärjestelmien rakentamisen kautta "oikeasti olemassa oleviksi" sekä satelliittikanavilla esiteltäviksi speaktaakkeleiksi, jotka siten uusintavat amerikkalaista identiteettiä, mutta saattavat samalla järjestää ja sijoittaa uudelleen globaaleja sotilaallisia järjestelmiä. Mutta voimme siirtyä myös alemmalle aluetasolle ja tarkastella geon politiikan kautta Suomen aluepolitiikan muuttuvaa perinnettä asettamalla erilaiset käsitteet ja niihin liittyneet poliittiset kädenväännöt omiin historiallisiin tilanteisiinsa. Tärkeintä on nähdä "geopoliittinen", ihmistoimijan tai ihmisryhmien kädenvääntö sosiaalisen maailman järjestämiseksi alueiden, rajojen ja identiteettien kautta. Tällöin tutkimuskysymyksenä voisi olla vaikkapa se, millaista poliittista kamppailua käsitteistä kehitysalue, aluepolitiikka, hyvä aluekehitys, kasvukeskus, tasainen aluekehitys ja huono aluekehitys on historiallisesti käyty osana Suomen kansallista identiteettiäprojektia. Selvää kun on se, että poliittisessa toiminnassa käsitteet muuttuvat aina merkityksiltään.

Geopolitiikan uusi nousu?

Geopolitiikan uudessa tieteellisessä tulemisessa on kuljettu pitkä matka vuodesta 1942, jolloin tunnettu amerikkalainen maantieteilijä Richard Hartshorne nimitti geopolitiikkaa "intellektuelliseksi myrkyksi". Geopolitiikka on samalla siirtynyt yhä kauemmaksi "kansallisen tieteen" perimästään. Se on kokenut uuden nousun, mutta lisää metodologista työtä tarvitaan. Peter Taylorin mukaan geopolitiikalla on mahdollisuus palata tieteiden kentälle kolmesta syystä. Ensinnäkin, koska geopolitiikan absoluuttinen harrastus on lisääntynyt, se on tuottanut samalla luovaa intellektuaalia ajatusten kierrätyksestä. Toiseksi, geopolitiikka on aihepiiriensä vuoksi siirtynyt yhdeksi nykyisen yhteiskuntatieteen avainalueista. Kolmanneksi, meneillään oleva yhteiskunnallis-alueellinen muutos on maailmanlaajuisesti tarjoamassa geopolitiikalle hedelmällisen maaperän (Taylor 2000).

Tässä artikkelissa esitetyt geopolitiikan mieltämisen mahdollisuudet ovat kaikki aivan yhtä osittaisia. Yksikään näistä mieltämisen tavoista ei ole "se oikea". Samalla jokainen näistä geopolitiikan määrittelyistä on syntynyt omassa historiallisessa tilanteessaan. Tämä tarkoittaa samalla sitä, että geopolitiikkaa tullaan määrittelemään vielä monta kertaa uudestaan historiallisen kontekstin muuttuessa. Jos geopolitiikkaa kuitenkin on mahdollista pitää erityislaatuisena politiikan tai poliittisen muotona, sen kehitykselle avautuu avarimmat laitumet. Sillä olisi tuolloin kerrankin oma oikeutettu paikkansa yhteiskuntatieteiden kentässä.

KIRJALLISUUTTA

Agnew, J.A. (1998): Geopolitics: re-visioning world politics. Routledge, London.

Campbell, D. (1992): Writing security. United States foreign policy and the politics of identity. University of Minnesota Press, Minneapolis.

Haggman, B. (1998): Rudolf Kjellén and modern Swedish geopolitics. *Geopolitics* 3 (2): 99-112.

Harle, V. ja Moisio, S. (2000): Missä on Suomi? Kansallisen identiteettipolitiikan historia ja geopolitiikka. Vastapaino, Tampere.

Holdar, S. (1992): The ideal state and the power of geography. The life-work of Rudolf Kjellén. *Political Geography* 11 (3): 307-323.

Mackinder, H. (1904): The geographical pivot of history. *Geographical Journal* 23 (4): 421-437.

Mackinder, H. (1919): Democratic ideals and reality: a study in the politics of reconstruction. Constable, London.

Moisio, S. (2000): Pohjoisen ulottuvuuden geopolitiikka: pohjoinen periferia ja uuden Euroopan alueellinen rakentuminen. *Terra* 112 (3): 117-128.

Moisio, S. ja Harle V. (1999): Poliittisen maantieteen ja kansainvälisen politiikan tutkimuksen rajapinnalla: näkökulmia suomalaisen geopolitiikatutkimuksen kehitykseen. Alue ja Ympäristö 28 (2): 3-21.

Olson, W.C. ja Groom A.J.R. (1991): International relations then and now. Routledge, London.

Ó Tuathail, G. (1996): Critical geopolitics. The politics of writing global space. Routledge, London.

Palonen, K. (1993): Introduction: from policy and polity to politicking and politicization. Teoksessa Reading the political, toim. K. Palonen ja T. Parvikko, The Finnish Political Science Association, Helsinki, s. 6-16.

Skinner, Q. (1969): Meaning and understanding in the history of ideas. History and Theory 8 (1): 3-53.

Taylor, P.J. (2000): Geopolitics, political geography and social science. Teoksessa Geopolitical traditions: a century of geopolitical thought, toim. K. Dodds ja D. Atkinson, Routledge, London, s. 375-379.

Wallerstein, I. (1991): Geopolitics and geoculture. Essays on the changing world system. CUP, Cambridge.

Kirjoittaja on yhteiskuntatieteiden lisensiaatti ja filosofian maisteri, joka työskentelee tutkijana Turun yliopiston maantieteen laitoksella.